



# Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

## Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

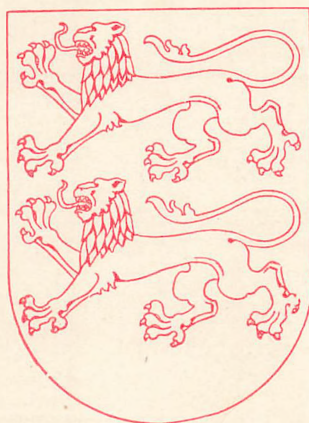
### Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

# MAANEDSSKRIFT



Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland  
ved Claus Eskildsen og H. Lausten-Thomsen

INDHOLD:

*Claus Eskildsen*: Den nationale Udvikling i Tønder.

# FYENS DISCONTO KASSE

ODENSE

Stiftet 1846

Danmarks ældste private Bank

Aktieselskabet

## Landbobanken i Skive

SALLING BANK

Kontortid: 9—12 og 2—5  
Lørdag 9—2.

Telefon 700 . Skive

Aktieselskabet

## Banken for Høbro og Omegn

## HOLSTEBRO BANK <sup>A/S</sup>

Stiftet 1871.

## Banken for Skanderborg og Omegn

Kontortid 10—3 Telefon 516 og 517

Skanderborg

Aktieselskabet

## AARHUUS PRIVATBANK

Aktiekapital og Reserver ca. Kr. 18 Mill.

Aarhus  
Hovedkontor

København  
Nygade 1.

## SPAREKASSEN

## FOR ROSKILDE BY OG OMEGN

Stiftet 1833

Telefon 3000 - Kontortid 9-12<sup>1/2</sup> og 14-16

## Spare- og Laanekassen for Hobro og Omegn

HOBRO — Telefon 13

## Sparekassen for Skagen og Omegn

Telefon 57

Skagen

AKTIESELSKABET

## NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

## Rødning Bank

Aktieselskab

Rødning

Aktieselskabet

## STRUER BANK

STRUER

## Graasten Bank <sup>A/S</sup>

Kontortid 9—12 & 2—4

Lørdag 9—1

GRAASTEN

## Spare- & Laanekassen for Kolding By og Omegn

Stiftet 1856

Reservefond ca. 1<sup>1/2</sup> Million

## Sparekassen for Haderslev Bys Omegn

Kontortid:

9—12, 2—4. Lørdag 9—1.

HADERSLEV.

## Horsens Landbobank <sup>A/S</sup>

Kontortid 9<sup>1/2</sup>—2 og 4—5

HORSENS

## Sønderjyllands Kreditforening

Haderslev

Reserveret

„B“.

Aktieselskabet

## Handels- og Landbrugsbanke

Silkeborg

Telf. 1024 (4 Linier)

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

# Sorø Amtstidende

Dagligt Gennemsnits-Oplag  
for 2. Halvaar 1942 if. Dansk  
Oplagsk. **14.689 Eksempl.**

Akциденstrykkeri — Lystryksanstalt  
Clichefabrik — Bogbinderi  
Hovedkontor: Slagelse. Telf. 2000.

## HEJMDAL

Landsdelens Blad

## Aarhus Amtstidende

Stiftet 1866.

## Hans Jensens Eftf. Trikotagefabrik

I K A S T

## N. C. Mehlsen, Struer.

Fiskeexport & Røgeri.

Telegramadresse: Mehlsen — Telefon 2

H. C. Hansen

*Trikotagefabrik*

Ikast

Telf. 21

## POUL KRØJGAARD

*Trikotagefabrik*

HERNING

Telf. 406

## HUSK VORE CISTERNER

»Phønix Model 33«, »Ideal 1935« og  
»Phønix-Duplex« (dobbeltskylende).

## Maskinfabriken Phønix Odense

Aktieselskabet

## Odense Kamgarnspinderi

O d e n s e.

## MOGENSEN OG DESSAUS VÆVERIER

AKTIESELSKAB

ODENSE

## Bornholms Tidende

Øens største og eneste Oplags-  
kontrollerede Blad.

Telf. 121

Telf. 355

RØNNE

## Grænselandets Liv

møder De i

## Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands  
største Blad.

## Silkeborg Avis

Midtjyllands ældste  
og største Dagblad  
Oplag over 10.000 Eksemplarer

## Frederikshavn

## Mælkeforsyning

## Det kgl. octr. alm. Brandassurance- Compagni

Stiftet 1798

— tegner  
alle Arter  
af Skades-  
forsikring

Hovedkontor:

Højbroplads 10  
København K  
Tlf. Cent. 447

## A/s Kulkompagniet

A/s De forenede  
Kalkværker

Thisted

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

# Haslev Gymnasium - *Kostskole for Drengene*

Eksamensret til Mellemskole-, Real- og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Henvendelse til

Peter Kæstel, Rektor. Haslev.

## Gymnastikhøjskolen

i Olleru

Højskole for Mænd fra 3. Novbr. til 1. Marts med Lederuddannelse i Gymnastik, Svømning, Idræt, Boldspil og Rids. Skoleplan med Oplysninger ogsaa om Amtsunderstøttelse og Hjælp fra Elevforeningen - ved

NIELS BUKH

## KOSTSKOLEN TØLLØSE

1 Times Kørsel fra København. Skolehjem for Drengene og Piger. Udlands-Danskes Børn kan bo paa Skolen i Ferierne. Elever optages fra 7 Aars Alderen. Underskole, Mellemskole, Realklasse.

Marie Hesseldahl. Louise Højer.

## Helsingø Kost- og Realskole

NORDSJÆLLAND

Skolen er beliggende i en smuk skovrig Egn nær Kattegat. Skolebygningen er ny og tidssvarende. Universitetsuddannede Lærere.

Program sendes.

O. Nelsson

Husholdningsseminariet

## Ankerhus - Sorø

uddanner Husholdnings- og Skolekøkkenlærere, afholder 5 Mdr.s Kursus for unge Piger fra Maj og Novbr. Plan sendes.

Magdalene Lauridsen.

## Fagskolen for Kvinder

„Askovhus“ Sønderborg

Kvindeligt Haandværk. Husligt Erhverv. Syning - Tilskæring. Broderi - Vævning

Nærmere ved

Forstander Frk. Paula Troch

## Snoghøj Gymnastikhøjskole

Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.

5 — Vinterskole.

Skoleplan sendes.

Jørgine Abildgaard. Anna Krogh

## Graasten Husholdningsskole

m. Barneplejeafdeling

5 Mdr.s Husholdningskursus

begynder 4. Maj og 4. Novbr.

Plan sendes.

Olga Reppien og Ebba Drewes.

## Køb dansk Arbejde!

## A/s Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl og Frøhandel, Aabenraa

## Thisted Jernhandel

v/ Chr. Homann

THISTED

Forlang

## BULLOX

100% ren Kødekstrakt - Kød-Bouillon-Tærninger  
Kvaliteten uforandret de sidste 10 Aar

A/S Dansk Kødekstrakt Co. Aabenraa

## Alsisk Frøavl<sup>A/s</sup>

Telf. 18

Sønderborg

## Haderslev Amts aut. Destruktionsanstalt

Telefon Hammelev 32.

Selvødde og syge Dyr afhentes overalt i Distriktet.

## Rødding Tømmerhandel

Chr. J. Ravn

RØDDING

## SØREN LØTH & SØNNER

Fiskeeksport

Telf. 24 og 22

Telgr. Adr.: Løth

Hirtshals

## ASMUS HANSEN

Kolonial- og Kortevarer  
en gros

Haderslev

## »TAVANNES WATCH« & »ADMIRAL«

er to af de bedste Schweizer

Præcisions-Uhre.

Forlang dem hos Deres Uhrmager.

## Dyckjær & Christense

Fiskeeksport

Ringkøbing

SLEGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

# Den nationale Udvikling i Tønder

Af Cl. Eskildsen

## I. INDLEDNING.

TØNDER er et tysk Hul. Med denne Konstatering var tidligere den danske Interesse for Byens nationale Forhold udtømt. *P. Lauridsen* konstaterede om Tiden for 100 Aar siden: »I sproglig, national og økonomisk Henseende lignede Aabenraa Søsterbyen *Tønder*, der levede af sine Kvægmarkeder som Aabenraa af sine Skibe, der ligeledes havde gennemgaaet den gottorpske Udsondring og vænnet sig til tysk Spog- og Kulturtvang. Begge bekymrede sig saare lidt om den øvrige Verden, og begge husede en national sløj eller ligegyldig Befolkning, der laa til Afhentning for den første den bedste Missionær, der kunde faa Tag i den«. Og paa den følgende Side: »Frederik Fischers Betydning maales bedst ved at se paa, hvad der samtidig foregik i *Tønder*. Denne dansk-talende By erobrede Advokat Beseler i en Haandevending, fordi der i Borgerskabet ikke fandtes nogen Vækker; men Beselers veltalende og hidsige Fælle, Advokat Gülich, forløftede sig ganske paa Aabenraa, fordi Torsoen Fischer forstod at kalde Byens Borgere under »aandeligt Gevær«. — Med disse Sætninger betragter *P. Lauridsen* sin Pligt over for *Tønder By* som opfyldt, og den nævnes ikke mere. — Uden Interesse!

I *Franz v. Jessens Haandbog* af 1901 har *H. V. Clausen* skrevet Afnittet om »Resultaterne af Valgene til den tyske Rigsdag 1871-1898 for Nordslesvigs Vedkommende«. Man finder dér Valgtal fra Flensborg, men man søger forgæves Tallene fra *Tønder*. Alle nordslesvigske Sogne nævnes, der tælles sammen: »Hele Nordslesvig«; men *Tønder* hører ikke med til Nordslesvig! Uden Interesse!

I sin Bog »De danske Stænderforsamlings Historie 1830-1848« (1931) taler *Hans Jensen* Side 201 om »Sydslesvigeren Drøhse«, endskønt han andre Steder godt nok nævner, at Drøhse var valgt i *Tønder* og boede i *Tønder*. — Uden Interesse!

Naar der i det følgende skal prøves paa at give en kort Udredning af den nationale Udvikling i Tønder, er det altsaa første Gang, dette forsøges. Hovedkilden for det følgende er Folkets Røst, som den lyder i Byens lokale Avis. Rektor Forchhammers Enke fik 1813 kongeligt Privilegium paa Udgivelsen af et Ugeblad for Tønder. Det første Nummer udkom den 30. September 1813 med Titlen »*Wöchentliches Tondernsches Intelligenzblatt*«. Bladet redigeredes senere af Sønnen Heinrich Forchhammer. Den 1. Juli 1871 overdrog Heinr. Forchhammer det til J. W. Goos fra Heide, der den 1. Oktober 1871 ændrede Titlen til »*Tondernsche Zeitung*«. Den 1. April 1889 blev det overtaget af J. H. N. Thamssen fra Før, og efterhaanden fulgte det Tidens Strøm og blev til et Dagblad. 1919 solgte Thamssens Søn det til Cornelius Petersen, Vesteranflod, og 1921 endte det sin over 100 aarige Levelid.

Det tager Tid at vende Blad for Blad i 100 Aargange af en Avis; men det er et uhyre interessant Arbejde, ja, man kan godt kalde det *beta-gende*. Det er, som om man for en stakket Stund har faaet Lov til at sætte sig paa Guds Stol og lade 100 Aars Begivenheder blive virkelighedsnære. Man medoplever Krige og Revolutioner og tekniske Fremskridt og Kulturstrømninger; man ser Byens Mænd og Slægter komme og gaa, stige og falde.

Naar de gamle skulde fremstille *Lykken*, tegnede de den som et drejende Hjul. Vinkelret ud fra Hjulet ser man tre Personer: nederst til venstre staar der en Mand, som af Lykken bæres opad; øverst oppe staar en anden paa Lykkens Tinde; nederst til højre staar den tredje, der af Lykken slynges ned i Afgrunden. Men mon de gamle har tænkt paa tre forskellige Personer? Mon det ikke snarere er den samme Mand eller den samme Slægt, der faar Lykkens kortvarige Gunst at mærke? Naar man blader Avisens Aargange igennem, ser man ustandseligt Mænd og Slægter, der dukker op, stiger op til verdslig Lykkes Tinder og derpaa ender i Afgrunden.

Skulde jeg nævne et enkelt typisk Eksempel paa en Tønderborger fra det bevægede 19. Aarhundrede, saa vilde jeg standse ved Navnet G. G. *Wedersøe*. I 1838 flytter han fra Øster Højst, hvor han har været Kromand og Høker, ind til større Forhold i Tønder, hvor han etablærer sig paa Hjørnet Torvet-Søndergade (i Dag »Vestkystens« Ejendom). Saa begynder Opstigningen: man møder ham som valgberettiget til Stændervalget i 1840; han bliver Medlem af Deputeretkollegiet og bliver endog Formand for dette. Han er meget ivrig Slesvig-Holstener og bliver derfor i 1851 afskediget af den danske Regering. Som Belønning bliver han efter 1864 Senator, det fineste, man kan naa til i en Købstad. Den 5. Februar 1867 er han Medundertegner af et Opraab om at stemme paa Wilhelm Beseler ved Valget til den grundlovgivende nordtyske



Forbundsdag, og tænk! ved Siden af hans Navn finder man »B. Wedersøe, Kommis«! Faderens Anseelse er saa stor, at Sønnen som eneste ikke selvstændig Mand faar Lov til at sætte sit Navn ved Siden af de bedste i Byen. Hans Børn bliver gift med Børn fra de bedste Borger-slægter, og Gadehjørnet kaldes kun Wedersøes Hjørne i officielle Bekendtgørelser. Den 25. Marts 1870 gaar Wedersøe Fallit; Lykkens Hjul slynger ham ned i Afgrunden; hans Navn staar ikke paa nogen Sten paa Tønder Kirkegaard! Ved denne Lejlighed faar man omsider oplyst, hvad det mystiske Navn G. G. Wedersøe betyder: Graus Graussen Wedersøe, og slaar man efter i Ludwig Andresens Borgerbog, finder man der en Notits om, at hans Fader kom fra Vedersø i Vestjylland. Saa har vi Billedet afrundet: den lille Gravers Graversen fra Vedersø, der i Tønder bliver en stor Mand og en stor Slesvig-Holstener. Han er Typen for en Tønderborger i disse skelsættende Aar, baade ætmæssigt, nationalt og med Hensyn til Borgerskæbne.

Der bør stærkt advares imod at trække paa Smilebaandet og at betragte Gravers Graversen fra Vedersø og alle de andre gode Tønderborgere fra denne Tid som *komiske Figurer*. Vi bør mindes den gamle Erfaring, at Milieuet altid plejer at være stærkere end Arven, og Tønders Milieu skulde blive særpræget. Ser vi tilbage paa Byens 700 Aars Historie, saa kan vi notere, at Byen i 650 Aar har hørt til det danske Rige og kun i 50 Aar til det tyske; men i 650 Aar har tysk Ret og tysk Kulturpaavirkning været herskende, og kun i 50 Aar har dansk Kultur faaet Lov til at udfolde sig. De Faktorer, der skal bestemme en Nationalfølelse, er saaledes haabløst blandede. Lad os lige kort gennemgaa dem.

*Jorden* er dansk. Tønder har alle Dage ligget i et dansk Land, og Byens Marknavne er lige saa gode danske Navne som alle andre i Nord-slesvig. Borgernes *Æt* var aldeles overvejende dansk. Af 2500 Mænd, der fra 1700 til 1869 aflagde Borgered i Tønder, var de 83,7 % hjemmehørende paa dansktalende Omraade, og kun 8,7 % stammede fra Holsten og Tyskland. Som Eksempel paa Borgernes *Æt* kan vi tage de Raadmænd, der blev afskedigede i 1851: Angel var Søn af en Angelbo, Hanquist var Søn af en Svensker fra Smaaland, Radoor Søn af en Fynbo, Nis Jürgensen var fra Haderslev. Formanden for Deputeretkollegiet var, som vi har hørt, Søn af en Mand fra Vedersø; Stifteren af de mest danskfjendtlige Foreninger, »Singverein« og »Kampfgenossenverein«, hed Niels Jensen Petersen.

Dansk var ogsaa *Sproget* i Byen fra gamle Tider indtil i Dag. Den 4. Aug. 1841 skrev »Kiøbenhavnsposten«: »Som enhver, der blot kender en Smule til Forholdene i Tønder, ved, er Dansk det daglige Omgangssprog i Tønder og Omegn, ja der gives maaske i hele Tønder og Tøn-



statere, at de første to Repræsentanter fra Tønder var langt mere sindige end de iltre liberale Slesvig-Holstenerne, Peter Hiort Lorenzen og de andre, fra Østkystens Byer. I 1834 valgtes Dige greve *Nissen* i Tønder, og han repræsenterede Byen i den første Samling. Han var en meget loyal Mand og stemte bl. a. sammen med alle danske Deputerede fra Nordslesvig for Slettelsen af Toldgrænsen ved Kongeaen. 1838 afløstes han af Herredsfoged Justitsraad *Drøhse*. Om ham siger den tyske Dr. Kurt Hector i sin Bog om de slesvigske og holstenske Stænderforsamlinger, at han var den eneste i Slesvigs Stænderforsamling, der fortjente at regnes til »Regeringspartiet«, idet han i alle Spørgsmaal gik med Regeringen gennem tykt og tyndt. Ved Afstemningen den 22. August 1838 stemte i Slesvigs Stænderforsamling kun 4 Mand mod en Forening af de slesvigske og holstenske Stænderforsamlinger; disse 4 var de 2 Repræsentanter for Flensborg, Justitsraad *Drøhse* fra Tønder og Inspektør Lorenzen fra Christian-Albrechts-Kog, som Hans Jensen ogsaa kalder Sydslesviger. Det er ikke uinteressant at konstatere, at det var Repræsentanterne for Flensborg, Tønder og Frisland, der ved denne Lejlighed var ene om at varetage de danske Interesser! Men deres Standpunkt skyldtes naturligvis ikke dansk-nationale Interesser; *Drøhse* betegnede ved en anden Lejlighed Slesvig som et tysk Land. I 1840 blev *Drøhse* iøvrigt valgt til Vicepræsident.

### III. TØNDER 1840-1848.

Holder man sig udelukkende til sin trykte Kilde, den lokale Avis, konstaterer man for Tønders Vedkommende en *radikal national Kursændring* paa Klokkeslet 12 Nytaarsnatten mellem 1839 og 1840. Naturligvis har den været forberedt; bl. a. forelaa der i Stænderforsamlingen 1838 en Adresse fra Tønder om Forening af de to Stænderforsamlinger, saa *Drøhse* ved sin Afstemning næppe har været i Overensstemmelse med Flertallet af sine Vælgere. Men klart til Udbrud kommer den nye nationale Indstilling først i 1840, det store afgørende Aar ogsaa andet Steds. »Tønd. Int. Blatt« føler det selv og skriver (20. Aug. 1840): «Vort Blad, som indtil nu har staaet fremmed over for vor Tids politiske Bevægelse, begynder nu ogsaa at løfte sin Stemme«. Denne Stemme var afgjort og skarpt slesvig-holstensk.

Der foreligger en dobbelt Aarsag til dette bratte Omslag. Den elskede Kong Frederik VI var død den 3. December 1839 og blev bisat den 16. Januar 1840, og hans Efterfølger Christian VIII havde som Kronprins alt for tydeligt givet Udtryk for sin Sympati for »det danske

Parti, som vil skille Slesvig fra Holsten og gøre det til en dansk Provins«, som det hedder i Tønder-Adressen fra 1838. Den anden Aarsag var, at den sydfra kommende Liberalisme i dette Aar blev til *National-liberalisme* som Følge af de franske Trusler mod Rhinen.

1840 satte Skel overalt; men hvorledes Udfaldet blev for de enkelte Byer og Sogne, var i høj Grad afhængigt af, hvilke Mænd der paa denne Tid havde afgørende Indflydelse de enkelte Steder. Man maa overhovedet ikke undervurdere *Enkeltpersonernes* Indflydelse i denne skelsættende Tid. Naar Vilstrup, Rabsted og Uge Sogne hver for sig af de omkringliggende betegnes som »det lille Tyskland«, kan der paa peges indflydelsesrige »Sognekonger« som Aarsager dertil: Sognefoged Knud Bertelsen Nissen i Vilstrup, Stænderdeputeret Thies Steenholdt i Rabsted, Gaardejer Bachmann i Uge; det tilsvarende gælder de danske Sogne.

I Tønder hed disse Dages mægtige Mand *Johannes Christian Todsen*. Han var født i Aaret 1797 i en i Byen og Egnen vidtforgrenet Slægt; hans Bedstefader havde været Skomager og Garver i Tønder, hans Fader Købmand, og han selv var ogsaa Købmand; han kunde altsaa baade ud fra Æt og social Position tale som en god Tønderinger. Todsen var dybt grebet af de nye liberale og demokratiske Tanker; han var en ildnende Taler; han skrev i Avisen og udsendte endog i 1844 et Skrift som Indlæg i den haarde Strid: »Beitrage zur Beurtheilung der jetzigen Zustände der Herzogthümer Schleswig und Holstein«. Todsen var Landinspektør Tiedemanns Agent i Agitationen for »Landesbank« og i Angrebene mod Rigsbanken. Todsen repræsenterede Tønder som Taler ved det store tyske Møde i Hundeklemmen ved Aabenraa i 1843, og han var Taler ved den frisiske Fest i Bredsted den 10. Juni 1844. Her tilraabte han Friserne: »Lever da Eders skønne Valgsprog »Hellere dø end Slaver« kun paa din Tunge, eller har du rejst et Alter for dette Ord i dit Hjerte? Lad os holde fast ved vore helligste Interesser, vore Rettigheder, vort Sprog, vore Penge og vort Gods. Deres stærke Beskyttelsesmur er »die Landesrechte«!« — Men størst Betydning fik Todsen dog derved, at det var ham, der opdagede den unge Advokat *Beseler* i Slesvig og fik denne valgt som Tønder Købstads Repræsentant i Stænderforsamlingen. Ved Valget den 27. Januar 1841 fik Beseler 38 Stemmer, Todsen selv blev Suppleant med 31, medens Drøhse dumpede flot med kun 5 Stemmer. Ved Valget den 28. Februar 1848 genvalgtes Beseler med 46 Stemmer og Todsen som Stedfortræder med 36 Stemmer. Da Beseler saa blev Fører for den provisoriske Regering, indtraadte Todsen i Stænderforsamlingen.

Den 10. Maj 1848 lod Todsens ældre Broder Thomas Andreas Todsen sin Datter døbe med Navnene *Germania Viktoria Liberta*. Der har

vi den vaagne Tønderborgers Bekendelse og Program: »Tysklands Sejr betyder Friheden!« Der er ikke tænkt paa en national Befrielse, thi paa denne Tid var det danske jo det undertrykte i Nordslesvig, som den unge Bogbinder Niels Christian Nissen i Haderslev — hvis Forældre for Resten begge var fra Tønder, Faderen fra Mellemgade og Moderen fra Spikergade — ganske rigtigt gjorde opmærksom paa. Frihed betød *Borgerfrihed*. Det danske var Enevælde, Reaktion, Embedsmandsstyre, Tvang, Statsbankerot og trange Tider; det tyske var Fremskridt, Liberalisme, Demokrati, Kultur, Velstand. Det er meget vigtigt til Bedømmelse af Tiden og dens Personer at være klar over, at de nye Tanker, der sejrende brød frem over hele Europa, hos os kom sydfra og var kædede sammen med det tyske. Vi faar des større Respekt for de faa, der i Nordslesvig tog fat paa at bygge Diget mod det tyske.

I Tønder Købstad opstod der ingen Peter Christian Koch eller Frederik Fischer til at tænde den danske Flamme. Maaske vil man fra tysk Side hævde, at det var, fordi der ingen *Grobund* var for det danske; men dette er næppe rigtigt, som den følgende Tid viste. Den geniale Peter Christian Koch saa imidlertid Faren for Tønder og angreb Todsens, som han kaldte »en Særling, der staar paa Grænsen til Vanvid« (27. Aug. 1840). Som Svar paa Tiltale bliver han kaldt »ein kecker Schmialist«!

Nu kan vi gennem Fyrrerne fra Aar til Aar følge, hvorledes de toneangivende i Borgerskabet tilsyneladende uden Modstand giver Tønder Købstad Udseende af at være en renlivet tysk-slesvig-holstensk By. Den 4. Januar 1840 sender 180 Borgere og Indbyggere en *Adresse* til den nye Konge, hvor man til Borgerskabets Hyldest knytter Ønskerne om, at Slesvigs og Holstens Stændersforsamlinger maa blive forenede, at de maa faa Ret til Skattebevilling og afgørende Indflydelse paa Lovgivningen. Kongen nægtede at modtage denne ejendommelige Hyldest, og Deputeretkollegiet maatte senere paa Aaret sende en ny. I September 1840 sendtes der en *Takadresse* til d' Aubert, Borgmesteren fra Oldenburg, der havde været særlig ivrig for Stændernes Forening. I den lokale Avis aftrykkes Privilegierne fra 1460 med de berømmelige »*Landesrechte*«, og man vender sig mod Provst Claus Harms i Kiel, der er traadt i Skranken for det danske Sprogs Ret.

Man følger i Tønder vaagent med i alt. Den 17. September 1840 rettes et »*Sidste Ord til Peter Hiort Lorenzen*«, »for hvem det er blevet en moralsk Nødvendighed at forlade den ærefulde Kreds af Landets Repræsentanter«, thi »at skifte Fane i politiske Ting straffes altid med politisk Død!« Lorenzen burde have betænkt, at »*Liberalisme uden trofast Fastholden ved det medfødte fælles Fædreland er intet!*« Her

taler altsaa tydeligt den nye tyske Nationalliberalisme! — Peter Hiort Lorenzen blev ikke en politisk død Mand; men da han havde tændt Baalet ved at tale dansk i Stænderforsamlingen den 11. November 1842, sendte 208 Borgere og Indbyggere fra Tønder den 13. Dec. 1842 en *Adresse til Stænderforsamlingen*: »Med Beklagelse har vi hørt, at Forsøget paa at skaffe Indpas i Stænderforsamlingen for et fremmed og i Deres Forsamling hidtil ikke anvendt Sprog har forstyrret Endrægtigheden. Vi har med Uvilje hørt om dette forkastelige Forsøg!« — 1844 sendes *to Petitioner* fra Tønder: om Foreningen af Slesvigs og Holstens Stænderforsamlinger (208 Underskrifter), om Indførelsen af den almindelige Værnepligt og Forbud mod at stille betalte Stedfortrædere (201 Underskrifter).

Indførelsen af den almindelige Værnepligt var jo i disse Aar et vigtigt *demokratisk* Programpunkt. At man i Tønder er godt med i de nye Tanker, viser ogsaa andre Ting. I et Digt »*Der Völker Verlangen*« (Tond. Int. Blatt. 27. Jan. 1841) opstilles alle Liberalismens Krav: 1) Lighed for Loven, 2) Folkerepræsentation, fremgaaet af frie Valg, 3) Adskillelse mellem Fyrstens og Statens Besiddelser, 4) Ministrenes Ansvarlighed over for Folkerepræsentationen, 5) Tænke- og Pressefrihed. — I et Digt »*Der Morgen der Vernunft*« (Tond. Int. Blatt 4. Marts 1841) møder vi Liberalismens Tolerance-Tanker:

»Kom, Jøde, Krist, Muhammedaner,  
kom, Katolik og Protestant,  
ræk Broderhaanden til hinanden!  
Bort med Forfølgelse og Spot!  
Vi tror alle paa een Gud!«

Det er ikke uinteressant i Dag at konstatere, at Kravene om Jødernes Emancipation, religiøs og politisk Tolerance for 100 Aar siden lød sydfra op til os!

Man fulgte i Tønder ogsaa godt med Moden med Hensyn til *Borgerforeninger*. I 1841 oprettedes der en Læseforening, i 1842 »Singverein« og i 1848 »Bürgerverein«. Sydfra kom Kravet om Oprettelse af en »*Borgervæbning*«, »som alene er i Stand til at bringe det skønne frie Borgernavn til Ære og Anseelse igen!«

Tilsyneladende er Tønder By altsaa i Fyrrerne helt i Slesvig-Holsternes Vold. Men det næste Aarti viste, at der var stille Modstand i danske Smaakaarskredse, og en stærk Modstand kom gennem Fyrrerne fra den *trede Retning*, som man indtil nu vel nok har overset. Der fandtes stadig en stærk Gruppe som i lige Grad afviste de nye Tanker nord- og sydfra, som trofast holdt fast ved de gamle Helstats-tanker. Som typisk Repræsentant har vi nævnt Herredsfoged, Stænder-

deputeret *Drøhse*. En anden typisk Repræsentant var Prof. *Balnsen*, Forstanderen for Tønder Seminarium. Han bekæmpede energisk alle Forslag om at gøre Kultursprøget paa hans Seminarium dansk eller gøre Seminariet tvesproget; men med endnu større Bitterhed bekæmpede han Løsrivelsesbestræbelserne, der kom sydfra. I Seminariets Dagbog giver han Udtryk for den dybe Smerte over, at tyske Soldater i 1848 færdes i Seminariets Bygninger, og da han i Februar 1864 i Eckernførde ligger paa sit Dødsleje, demonstrerer hans Elever paa Gaden mod hans Danskervenlighed.

En tredje Repræsentant for denne Retning var Præsten i Bov, *Thomas Høier Jensen*, født i Tønder. Hans Arbejde for det danske Sprogs Ret i Bov Sogn er kendt. Her skal nævnes, at han i et Digt »Wo ist der Dänen Vaterland? — Zur Einigung« (Tond. Int. Blatt 15. Maj 1845) formanede til at finde tilbage til den gamle Helstatsatmosfære:

*»Tag Broderhilsen, I Danskere,  
tag den, Slesvig-Holstens Folk.  
Vend tilbage til Fædrelandet,  
lad Kærlighedens Baand omslynge alle!«*

Tiden gik hen over den tredje Retnings Mænd; men vi bør ikke glemme, at de var der.

Tønder var altsaa ikke 100 Procents slesvig-holstensk, som man hidtil har troet.

#### IV. TØNDER UNDER TREAAARSKRIGEN.

Saa kom Aaret 1848 og piskede Lidenskaberne op paa det højeste. De vigtigste Begivenheder i Tønder er følgende:

23. *Marts*: Rygtet om Oprøret i Kiel og Rendsborg naar Tønder. Om Aftenen holdes der et Borgermøde. J. C. Todsens holder en kraftfuld Tale om, at Fjenden staar foran Porten, og at der snarest bør dannes en Borgervæbning. Han slutter med »Vor Gud han er saa fast en Borg«, og Folkemængden synger »Schleswig-Holstein«.

24. *Marts*: Todsens og Stads-kæmner Rehhoff sendes til Aabenraa for at undersøge, hvorledes man der har stillet sig til det nye. De kommer Dagen efter, 25. *Marts*, tilbage og meddeler, at der i Kiel har dannet sig en provisorisk Regering med Beseler i Spidsen, og at Aabenraa Byraad har vedtaget at anerkende denne Regering og allerede har sendt en Deputation med Anerkendelsen til Rendsborg. Todsens holder igen en Tale. »En ny Tids Morgenrøde bryder frem!« Borgmester Knudsen

meddeler fra Raadhusets Vindue til Folkemængden paa Torvet, at Byraadet vil anerkende den provisoriske Regering, dog ikke, førend denne har anmodet om det.

26. *Marts*: Dagen efter kommer med Posten Opfordringen fra den provisoriske Regering om Anerkendelse, da Regeringen vil vogte Landets og den retmæssige Hertugs (d. v. s. Kongens!) Rettigheder. Ved Bedømmelsen af disse bevægede Dages Begivenheder skal vi jo ikke glemme, at den provisoriske Regering iklædte sig Loyalitetens Kappe. I et Opraab fra Regeringen, trykt paa Dansk i »Tond. Int. Bl.« den 11. Maj 1848 hedder det: »Det var ei Opsætsighed eller Oprør; det var udelukkende for at forsvare det slesvig-holstenske Folk og Landsherrens (d. v. s. Kongens) Rettigheder«. Byraadet vedtager den 26. Marts følgende: »Da den provisoriske Regering iflg. sin Proklamation vil vogte Landets og den retmæssige Hertugs (Kongens) Rettigheder, saa anerkender Byen denne Regering«. — Man lægger Mærke til, hvorledes Tønder tager Sagen med mere Sindighed og Forsigtighed end Aabenraa! Den følgende Dag sættes en sort-rød-gylden Fane ud fra Raadhuset.

31. *Marts*: Fra Rendsborg ankommer 200 gamle Geværer og 50 Sabler til Borgervæbningen. Købmand Johann Conrad Iwersen vælges til Chef for Borgergarden; unge Mennesker danner desuden et Frikorps.

3. *April*: Grev Schack kommer galopperende fra Møgeltønder op foran Raadhuset og stiller Magistraten to Spørgsmaal: 1) om Tønder Købstad anerkender Kong Frederik VII, 2) om man er villig til at optage dansk Militær. Man svarer ham: det første har man aldrig nægtet, det andet vil man ikke modsætte sig.

4. *April*: 14 fremtrædende Borgere er om Natten 3.-4. April flygtet fra Byen, deriblandt Borgergardens Chef. Henimod Middag rykker 160 Mand danske Tropper fra Møgeltønder ind i Byen.

5. *April*: Friserne sender et Tilbud om at komme og jage de danske Tropper ud af Byen, men Tønder siger Nej Tak. Det samme gentager sig 3 Dage senere.

Mellem Slaget ved Bov den 9. April og Paaskeslaget ved Slesvig den 23. afvæbner dansk Landstorm fra Ribe og Vestslesvig den tønderiske Borgervæbning og fører Geværerne med til Ribe.

26. *April*: Preussiske Tropper rykker ind i Byen, modtaget med Illumination. De henter Kanonerne paa Schackenborg, som Feltherren Hans Schack i 1660 havde bragt med.

28. *April*: 1400 Friskaretropper kommer til Tønder. Om Aftenen er der Fakkeltog og Illumination, Trikoloren vajer fra alle Huse; det samme gentager sig Dagen efter. Grev Rantzau, Breitenburg, drager med sine Friskarer til Møgeltønder og annekterer Enklaverne for Hertugdømmerne.

2. *Maj*: Der kommer en Deputation fra Ribe, som tilbyder at tilbagelevere de Tønderske Geværer eller at betale 1000 Rdl. for dem. Chefen for Borgergarden, Købmand Iwersen, lader de 3 Ribeborgere arrestere og rejser til Rendsborg for at spørge, hvad man skal gøre ved dem. Dagen efter kommer han tilbage, og Folkene fra Ribe faar Lov til at vende hjem.

8. *Maj*. Der foretages Valg til det tyske Parlament i Frankfurt. Professor P. W. Forchhammer, Kiel, Broder til den danske banebrydende Geolog Professor Johann Georg Forchhammer og til Redaktøren af »Tond. Int. Blatt« Heinrich Forchhammer, præsenterer sig som Kandidat og bliver valgt. — Den 31. *Juli* vælges J. C. Todsén med 403 Stemmer som Repræsentant til den slesvig-holstenske Landdag, der skal afløse de to Stænderforsamlinger.

20. *Juli*: I Anledning af Ærkehertug Johanns Valg til tysk Rigsforstander holdes der en stor Fest paa Torvet. — Den 29. *August* sendes der en Petition til det tyske Forbundsparlament i Frankfurt, hvori det hedder: »Hertugdømmet Slesvig er et af Gud velsignet Land. Indbyggerne er en besindig, flittig, velsindet, efter Oprindelse, Love, borgerlige Indretninger, Sæder og Sædvaner, Sprog og Dannelse *tysk* Stamme. At det danske Sprog eller rigtigere sagt en Blanding af Tysk og Dansk er blevet herskende i den nordlige Del af Hertugdømmet Slesvig, forklares ved Beliggenheden ved Grænsen, de mange indvandrede Jyder, som fra Arilds Tid har kastet deres begærlige Blik paa vort frugtbare Land, og endelig de Daniseringsforsøg, som den danske Regering har øvet gennem Aarene . . . Vi haaber, at *Tyskland ikke vil slutte Fred med det lille Danmark!*« — Den 15. *Januar* 1849 sendes en lignende Adresse, denne Gang mod Slesvigs Adskillelse fra Holsten og rettet til Rigsudenrigsministeriet, til Frankfurt, hvori der bl. a. om Planen om Slesvigs Deling skrives: »Vi vilde snart blive et Bytte for de erobringssyge Danskere, hvis List og Snuhed tydeligt ses af dette Forslag«. »Vi vil ikke være Danskere, men vil forblive Tyskere, som vi hidtil har været det«. — Samtidigt dermed sendes der en *Kvindeadresse* til Dronning Viktoria af England.

Iøvrigt styres Landet i Aaret 1849 af den fælles Regering, som om det var et tysk Land.

## V. TØNDER MELLEM KRIGENE 1851—1864.

Slaget ved Isted afgør foreløbigt Slesvigs Skæbne, og i 1850 begynder den *første danske Periode* i Tønder. De mest kompromitterede Embedsmænd og Præster afskediges og erstattes af Mænd nordfra; men mange



tysksindede forbliver i deres Embede. Ved Sproganordningen af 1851 bliver Skolesproget i Tønder Dansk; dette svarer til Modersmaalet, men er i Modstrid med det store Befolkningsflertals Ønsker og føles af Tykerne som uhørt Voldføring. I Kirken bliver Dansk og Tysk ligeberettigede; dog indrømmes der det tyske en vis Fortrinsstilling, idet Førstepræst og Provst Odin Wolf Tidemand altid prædiker Tysk, fordi han er Førstepræst. Dette ændres først, da Provst Hjort i 1860 afløser Tidemand. Andenpræst og dansk Præst er Mathias Dahl, Tredjepræst den tysksindede Pastor Carstens.

De 4 Magistratsmedlemmer Angel, Radoor, Hanquist og Jürgensen afskediges og erstattes af 2 danske: Farver *Asmus Diemer* og Boghinder *Ernst Jacobsen*. Et halvt Aar virker Herredsfoged Drøhse, der i 1848 var blevet afskediget af den provisoriske Regering, som kommissarisk Borgmester og Politimester; saa afløses han af Borgmester *Kiær*, og da denne 1853 bliver Herredsfoged for Tønder-Højer Herreder, kommer Borgmester *Holm*, der fungerer til 1864. I 1850 bliver Grev *Reventlow* Amtmand; men han afløses i 1860 af Grev *Brockenhuus-Schack*. Seminariet genaabnes først i 1858 som et dansk Statsseminarium med Professor *Kühnel* som Forstander og Løjtnant, Kandidat *de Thurah* som Andenlærer. Ved Skolerne virker der ved Siden af tysksindede Lærere ogsaa nogle danske, blandt hvilke *Cornelius Appel* og *Vilhelm Hagerup* særlig maa nævnes.

Nu vover det danske Element i Byen sig frem, og det viser sig, at Tønder langtfra var en ren tysk By, men at Smaakaarsstanden hele Tiden overvejende har været dansk. Den naturlige Fører for de hjemmehørende Danske bliver Farver og Raadmand *Diemer*. Han er lige saa god en Tønd.inger som J. C. Todsén. Hans Oldefar og Bedstefar var Ejere af en Slægtsgaard i St. Emmerske i Tønder Landsogn; hans Fader var Brygger og Krovært i Tønder, hans Moder en Datter af Gaardmand Rasmus Tøgesen i Røllum, Ensted Sogn. Efter sin Morfar fik *Diemer*, der var født den 10. Febr. 1809, i Daaben det fortyskede Navn *Asmus Tychsen Diemer*. 1833 nedsatte han sig som Farver i Tønder.

Det danske Element i Tønder bestod mellem Krigene altsaa af *to Grupper*: de hjemmehørende og de nordfra tilflyttede. Der kom mange dygtige Folk nordfra; særlig bør vist nævnes Borgmester *Holm*, Fysikus *Ulrich*, Amtmand Grev *Brockenhuus-Schack*, Tingskriver og Kogsinspektør *Refslund*, Pastor *Dahl* og Lærerne *Appel* og *Hagerup*. (*Refslund* og *Appel* var dog fødte Slesvigere). Men ikke alle var lige heldige, og de fandt ikke alle den rigtige Tone. *Vilhelm Hagerup* taler i sine Breve med Bitterhed om de høje Embedsmænds Overlegenhed og indbyrdes Intriger. Seminariet laa i stadig Kamp med Byen, hvad der gav sig Udslag i gensidige Nidviser. De fine Danskere dannede den eksklusive

»Klubben af 1850«, medens de jævne kom sammen i det folkelige »*Dansk Samfund*«, der havde Cornelius Appel som Hovedleder, men ogsaa havde Tilslutning fra Omegnens danske Bønder.

Hvorledes tog *Tyskerne* saa imod de nye Forhold? En god Tysker havde dengang en fast Tro paa, at han var bestemt til at gøre andre Folk lykkelige ved at herske over dem; at det danske nu var blevet ligeberettiget, og at det tyske ikke mere var det herskende, følte naturligt af dem som Undertrykkelse og blev ved en dygtig Propaganda udbasuneret som Undertrykkelse over hele Europa. Men nu maatte *Tyskerne* i Tønder altsaa dukke Hovedet. *J. C. Todsens* solgte i 1850 alt, hvad han ejede og flyttede til det frie Hamborg. Dermed kom han til at dele alle Emigranternes Skæbne, at miste al Indflydelse; han blev i Hamborg ogsaa efter 1864 og døde der ved Nytaar 1880. »*Tønd. Int. Blatt*« blev farveløst og fyldte de frie Spalter med Charader og Anekdoter: den danske Linie repræsenterede fra 1856 »Den vestslesvigske Tidende«, udgivet af Bogtrykker Larsen i Møgeltønder.

Da *Vilhelm Hagerup* i 1853 kom til Tønder, skildrede han Forholdene saaledes: »Borgerne er næsten alle tysksindede og meget forbitrede over det danske Sprogs Indførelse som Skolesprog. Man hører saa at sige ikke et tysk Ord i Byen, og dog har Skolesproget her altid været tysk. Borgmester Kiær, Pastor Dahl, Rektor Møller, Skolelærer Appel er alle unge, ny ansatte, danske og, som det lader, vakre og omgængelige Folk; naar dertil kommer 2 Købmænd, 1 Farver, 1 Bogbinder, 1 Bager, 1 Urmager, 2 Vognmænd, 2 Gæstgivere, 1 Skrædder og 1 Skomager, saa har du en Fortegnelse over dem af Borgerne af nogen Betydenhed, der er dansksindede. Alt, hvad der henregner sig til den saakaldte dannede Klasse: Læger, Advokater, Apoteker, Lærerne, de rigere Købmænd er eller har været tyske i større eller mindre Grad. Naar nu her er en Amtmand, der mildest talt er meget lunken, kan man let indse, at det danske Parti har mange Ubehageligheder at lade imod«.

Dette var Stillingen i 1853: men i Løbet af 10 Aar indtraadte der en væsentlig Ændring. Det danske Element styrkedes, det tyske blev mere velvilligt indstillet. Hertil bidrog de økonomiske Forhold, der før 1840 havde arbejdet for *Tyskerne*, men nu arbejdede for *Danskerne*, thi Halvtreserne var gode Aar i økonomisk Henseende. Landbruget havde meget gode Tider; Tønder fik Landevejene til Husum og Ribe; til de bestaaende Industrier føjedes der nye: 2 Uldvarefabrikker, en Cichoriefabrik, et Jernstøberi og andre, og Tønder var i 1864 slet ikke saa ubetydelig som Industriby. Fysikus Ulrich fik i 1855 oprettet et Sygehus og i 1859 et Børneasyl; en Realskole oprettedes i 1862; der blev gjort meget for Byens Forskønnelse; Opførelsen af et Gasværk forbedredes, og der var Projekter fremme om en Jernbane til Tønder. Halv-

tredderne var gode Aar baade i økonomisk og national Henseende.

Resultatet viste sig ved *Stændervalget i 1863*. De 2 danske Kandidater fik 194 og 188 Stemmer, de 2 tyske kun 113 og 115, og Raadmand Diemer var dermed blevet Tønders første danske Stænderdeputerede. Dertil skal dog bemærkes, at Tønder ved dette Valg dannede Valgkreds sammen med Løgumkloster, Højer og Vyk paa Før. Lillejuleaften 1863, da Skyerne trak op, skrev Vilhelm Hagerup: »De tysksindede forholder sig rolige: ingen af dem ønsker Krig, og ingen ønsker at komme under det tyske Forbund«.

Mellemkrigstiden havde altsaa bragt en stærk Udvikling i dansk Retning. Men saa kom *Krigen* og afbrød denne Udvikling.

*Fastelavnssøndag den 7. Februar* ved Middagstid kom det danske Militær med Kanonerne fra Frederiksstad paa Tilbagetoget gennem Tønder. Soldaterne blev godt beværtede af baade danske og tyske Borgere. Da de drog videre, sluttede de fleste danske Embedsmænd og Lærere i Panikstemning sig til dem og forlod altsaa Byen. Med Bitterhed nævner Hagerup særlig Kühnel og Thurah, der saa ofte havde holdt Festtaler om »den danske Kjæmpekraft og den tyske Fejghed« og nu som de første løb deres Vej. Værst var det, at ogsaa alle Politibeljente og Gendarmere forlod Byen og Egnen, saa der overhovedet ingen var til at vogte over den offentlige Sikkerhed. Dette blev naturligvis udnyttet af Urostiftere fra By og Land; Provst Hjort nævner i sin Indberetning til Regeringen særlig Købmændene Angel-Stein og Th. A. Todsen (Broder til J. C. Todsen) i Tønder, Forpagter Fröhlich, Ellehus, og Godsejer Mommsen, Store Tønde, som aggressive. 12 tyske Borgere danner en Sikkerhedskomitè til Ordens Opretholdelse; men de har ingen Autoritet. De udpeger over for Politimester og Borgmester Holm de danske Embedsmænd, der bør forlade Byen, og de garanterer til Gengæld, at der ikke skal ske deres Familier og Ejendele noget. Søndag Aften kommer det til Spektakler; de danske Skilte bliver revet ned: enkelte Vinduer bliver slaaet ind. Da Fysikus Ulrich, som er blandt de udpegede, nægter at forlade Byen, indtager Mængden Mandag Aften en truende Holdning og tvinger ham ud af Byen.

*Tirsdagen den 9. Februar* proklameres Hertugen paa Torvet: men ingen af de førende Tyskere ønsker ved denne Lejlighed at komme frem i første Række; Apoteker Dreger besørger det ved en meget forvrøvlet Tale, der er bevaret for Eftertiden. I Tilslutning til Proklamationen er der Optog gennem Byen med »Singvereins« Musikkorps i Spidsen. Flere danske Borgere tvinges til at hængè tysk Flag ud, bl. a. Hage paa Humlekærren. Lærer Hagerup og andre danske Tjenestemænd og Lærere færdes dog uantastet i Byen; hos Lærer Appel slaas Vinduerne ind, men tyske Naboer tager sig venligt af hans Kone, der ligger i Barselseng.

Fredag kommer der *preussiske Tropper* til Byen, som beslaglægger de offentlige Kasser og bestiller Kvarter, og Lørdag rykker 2. Bataillon af et preussisk Garderegiment ind i Byen, modtaget med Flag, Illumination og Fakkeltog. Dagen efter følger *østrigske Tropper*, og det meste af 1864 og 1865 ligger der østrigske Tropper, egentlig Ungarer og Kroater i Tønder. — Den 20. April afgaar et Ekspeditionskorps paa 300 Jægere og 60 Dragoner paa 61 Vogne til Schackenborg, hvor de beslaglægger Hans Schacks gamle Kanoner fra Slaget ved Nyborg i 1659 og arresterer Bogtrykker Larsen; Dagen efter kommer de tilbage med deres Bytte; Kanonerne sendes som Sejrstrøfæer til Wien, men maa senere leveres tilbage, fordi de er Privateje.

Nu blev alt hurtigt igen vendt paa Hovedet. I Februar 1864 bliver *Bleicken*, en ung Jurist, der stammede fra Keitum paa Sild, Borgmester og er det til September 1865, da han rykker ind i Amtsgaarden som Landraad. De 2 danske Magistratsmedlemmer afskediges og erstattes af 4 tyske, deriblandt *Thomas Andreas Todsen* og *Grauss Graussen Weddersøe*, der har faaet nye Bogstaver knyttet til sit Navn. *Skolesproget* bliver igen tysk, efter at der er foretaget en Afstemning, ved hvilken der af 650 stemmeberettigede blev afgivet 504 Stemmer for tysk og kun 1 for dansk Skolesprog. Pastor *Carstens* bliver Provst; Seminariet bliver tysk under Ledelse af Pastor *Schmidt*, Fader til den senere danske Folketingsmand Pastor Schmidt.

## VI. TØNDER UNDER PREUSSISK STYRE 1867—1920.

De gode Tønderborgere maa have set noget desorienterede ud, da den 28. Juni i deres Intelligensblad læste en *Proklamation fra Kong Wilhelm*, hvorefter Preussen desværre i Nødværge maatte føre Krig mod de Østrigere, som man i Tønder havde betragtet som gode Venner og Befriere. Endnu mere desorienterende skulde det virke paa dem, at Overpræsident v. Scheel-Plessen i samme Nummer advarede mod et Flyvblad fra en vis *Prins af Augustenborg*, der tillægger sig Titlen af Hertug og taler om en Ret, »om hvis fuldstændige Uholdbarhed ingen mere nærer nogen Tvivl« — ja, saadan skulde man læse blot 2 Aar efter Apoteker Dregers Tale paa Tønder Torv! Og i September 1866 blev det forbudt at flagre med sort-rød-gyldent, de Farver, der ligefrem var hellige for alle tyske Demokrater, som arbejdede for et enigt stortysk Rige. — Men Byens Magistrat handler klogt i den nye Situation: den sender efter Slaget ved Königgrätz en Lykønskningsadresse til Kong Wilhelm og faar et Takkebrev fra Bismarck.



Det nye »Tønderhus«.

Den 12. Januar 1867 bekendtgøres *Patentet vedrørende Hertugdømmernes Indlemmelse* i Preussen, og den 12. Februar 1867 holdes der *Valg* til det nordtyske Forbunds grundlovgivende Forsamling. I Tønder faar Dethlefsen (dansk) 78 Stemmer, Francke (nationalliberal) 206, Beseler (liberal) 156 og Thomsen (slesvig-holst.) 26 Stemmer. Det var en stor preussisk Sejr over Slesvig-Holsteinismen; selv den fejrede Beseler maatte bukke under. Ved dette Valg stod der altsaa 78 danske mod 388 tyske Stemmer, en dansk Stemmeprocent paa 16, 8, slet ikke saa ilde, naar man betænker, at alle danske Embedsmænd havde forladt Byen, og at Valget blev holdt under Indtryk af det danske Nederlag i 1864 og de store preussiske Sejre i 1866. Ved Valget til den nordtyske Forbunds dag den 31. August samme Aar blev der afgivet 68 danske og 338 tyske Stemmer, saa Stemmeprocenten igen nøjagtigt laa paa 16,8.

Saa fulgte de store tyske Sejre i 1870 og det tyske Kejserriges Opretelse i 1871, og dermed var den nye Tids Morgenrøde, som J. C. Tødsen havde talt om, for Alvor brudt frem. Men de første Aartier af den nye Tid blev en *Skuffelse* for Tyskerne. Tønder, der var Hertugdømmets næstældste By, havde naturligvis ogsaa oprindeligt været den næststørste og næstvigtigste By. Men i Løbet af Aarhundrederne voksede Flensborg de andre over Hovedet, saa den f. Eks. for 200 Aar siden var dobbelt saa stor som Tønder, og de andre kom op paa Tønders Side og blev endog større. I 1860 var Haderslev blevet godt dobbelt saa stor som Tønder og Sønderborg, og Aabenraa halvanden Gang saa stor, Flensborg 6 Gange saa stor. Nu laa Tønder paa Linie med Kolding, Vejle og Ribe. Men efter 1864 stagnerede alle nordslesvigske Købstæder.

medens de rigsdanske gennemløb en næsten fantastisk Udvikling, og værst gik det for Tønder, der for Alvor begyndte at blive en ussel Rede. Alle Industrier sov efterhaanden ind, og Jernbanerne førte lige saa godt Tønders Kunder til Flensborg som nye Kunder til Tønder. Amtet affolkedes i uhyggelig Grad. Rømø gik i Løbet af 2 Aartier efter 1864 ned fra 1800 til 1100 Indbyggere: af 347 Konfirmander, der i Aartierne 1870-79 konfirmeredes paa Før, udvandrede straks efter Konfirmationen de 137, henved Halvdelen, alle til Amerika. Som Aarsag til den store Udvandring nævner alle Korrespondenter til Aviserne overensstemmende *Angsten for den preussiske Militærtjeneste*. »Reisst aus, reisst aus, reisst alle aus, da steht ein preussisch' Schilderhaus«, citerer »Tond. Zeit.«. Der klagedes desuden overalt over *usle Tider*, hvad de utallige Konkurser ogsaa vidner om, og over øgede Skattebyrder. Tiden følte som en økonomisk Nedgangstid, hvad mange Klager i Avisen tydeligt viser.

Under disse Forhold var der ingen Aarsag til særlig Krashed for Tønder Bys Tyskere, og det skal siges, at de i de første Aartier ogsaa var meget *forsonligt* indstillede. Paa Landraadsstolen sad *Bleicken*, en liberal Slesvig-Holstener med forsonlig Indstilling over for Danskerne, og hans Efterfølger Hofraad *Hansen* havde samme Indstilling. Borgmester *Streckenbach*, der stammede fra Eckernförde, var en stor Patriot, og alle patriotiske Fester fejredes med stor Glans; men der knyttedes ingen dansk-fjendtlige Følelser dertil. Ved det første *Byraadsvalg* efter den nye »Städteordnung« af 1869 valgte man 2 udpræget danske Borgere, Jernstøber Lorenzen og Købmand P. Olufsen, ind i Byraadet, endskønt Valgordningen jo var saadan, at et Mindretal aldrig kunde blive repræsenteret ved egne Kræfter. »Tond. Int. Blatt« gik i 1871 fra Forchhammers Haand over til J. W. Goos fra Heide og førtes af ham videre som »Tond. Zeitung«. Goos var en meget frisindet Mand, der aabent kritiserede Bismarck og viste megen Forstaaelse for Danskheden: Præster, Jesuiter og Junkere var hans Fjender, men Danskerne kunde han aabenbart godt lide. Efter at »Den vestslesvigske Tidende« var standset, var hans Blad jo ogsaa Lokalblad for baade Danskere og Tyskere i Oplandet.

Denne fredelige Indstilling fra tysk Side var en *Fare* for det danske Mindretal i Tønder. Der var en Kreds, som stadig blev ved at bekende sig som danske og vise det klart: men de fleste, ikke mindst af Smaa-kaarsstanden, nøjedes med at være danske i deres Sind. Til den første, lille Gruppe hørte Advokat *Gjessing*, Lægerne Dr. *Friis* og Dr. *Jersild*, Apotekerne *Augsburg* og *Haastrup*, Kogsinspektør *Refslund*, Dyrslæge *Hage*, Købmand P. *Olufsen*, Farver *Diemer*, Jernstøber Lorenzen og flere Haandværkere. De var kun faa, og ret hurtigt opgav de fleste



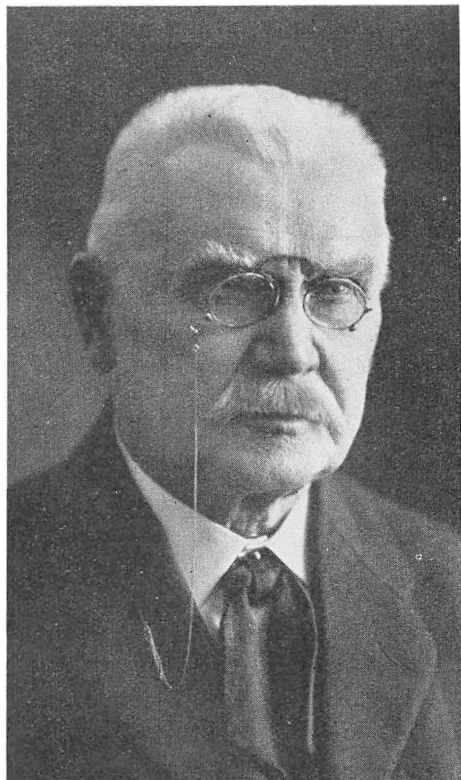
Danskere at stemme dansk ved *Rigsdagsvalgene*. Da man hørte til 4. Valgkreds (Tønder-Husum-Ejdersted Kredse), var Stemmerne jo paa Forhaand spildte; saa hellere stemme paa et tysk Parti efter økonomiske Interesser eller gøre en dansk Indsats ved at stemme paa den frisindede Kandidat, som var venligt indstillet over for Danskheden, og som i denne Kreds altid laa i en Kamp paa Liv og Død med den nationalliberale Danskeræder. Ved Siden af saadanne Fornuftgrunde spillede naturligvis ogsaa Afhængighedsforhold ind hos mange, baade hos Tjenestemænd, Arbejdere og næringsdrivende. Valgtallene er derfor ikke en paalidelig Maalestok for det danske Elements virkelige Styrke i Forhold til det tyske.

*Valgtallene* fra de enkelte i Rigsdagsvalg indtil 1900 ser saaledes ud:

1874:	330 tyske	34 danske	= 9,4 %	danske Stemmer
1877:	286	16	= 5,3	„ „ „
1878:	313	11	= 3,4	„ „ „
1881:	317	16	= 4,8	„ „ „
1884:	386	11	= 3,0	„ „ „
1887:	535	Danskerne opstillede ikke		
1890:	516	19 danske	= 3,6 %	danske Stemmer
1893:	473	21	= 4,3	„ „ „
1898:	440	13	= 2,9	„ „ „

Disse Tal er, som sagt, ikke et nøjagtigt Udtryk for det danske Mindretals talmæssige Styrke i Tønder. — Egentlige danske *Organisationer* fandtes der ikke. De faa Danske af Overklassen holdt sammen og kom sammen, men Smaakaarsfolkene maatte passe sig selv. Danske Skoler og dansk Privatundervisning blev snart forbudt, og dog kan der tales om et ikke ringe dansk kulturelt Liv i de første to Aartier, idet danske *Teaterselskaber* hvert Aar gæstede Tønder i flere Uger. Navnlige maa fremhæves Vilhelm Petersens Selskab fra Theatre du Boulevard i København, der hvert Aar mødte med et smukt og forbavsende moderne Program. Forestillingerne, der strakte sig over 3-4 Uger, var overmaade godt besøgte: til nogle Aftener kom der op til 50 Vogne med Teatergæster fra Landet ind til Tønder. »Tønd. Zeit«. roser Spillet i høje Toner, men beklager ideligt, at det ene tyske Teaterselskab efter det andet maa spille for tomme Rækker, hvad der ikke undrer, naar man ser Programmet og mellem Linierne kan læse om dilettantisk Spil. — De tyske Myndigheder lagde dog efterhaanden Hindringer i Vejen for de danske Skuespillere, og det maa ærligt indrømmes, at man fra dansk Side udfordrede dertil. »Elverhøj« med den danske Nationalsang og »Tordenskjold i Dynekilen« med Udfoldelse af Danebrog paa Scenen var staaende Stykker i hvert Repertoire. Henimod Slutningen af Fir-





Redaktør Peter Skovrøy.

serne blev Skuespillerne udviste og de danske Teaterforestillinger blev forbudte.

At de fleste Danske skjulte sig i Krogene, skyldtes for en stor Del den Omstændighed, at man savnede en virkelig energisk *Fører* i Byen, navnlig efter Advokat Gjessings tidlige Død i 1882. Redaktør *Peter Skovrøy* begyndte samme Aar, i 1882, Udgivelsen af »Vestslesvigs Tidende« i Tønder, hvad der fik Landraåd Bleicken til at udbryde: »Hvad? I den danske Tid kunde der ikke udkomme nogen dansk Avis i Tønder, og nu, da vi er preussiske, kommer der en!« I 1885 overtog Redaktør Jessen, »Flensborg Avis«, Skovrøys Blad, og Skovrøy var fra nu af Redaktør for »Vestslesvigs Tidende« som Lokaludgave af »Flensborg Avis«. Skovrøy var en fremragende Skribent, skarp i Tanke og skarp i Vid, og det morede ham at drille den klodsede Redaktør Thamsen og med sit fine satiriske Lune at betragte det tyske Tønder fra sin Ungkarlebolig. De danske i hele Vestslesvig nød Skovrøy som Forfatter og Skribent. Men Skovrøy var Kunstner helt igennem; det brydsomme, paagaende Arbejde med at opspore, samle og organisere de spredte Danskere laa slet ikke til ham; han nøjedes med at holde »Hundevagten« i passiv Troskab. Maaske blev mange Muligheder derved spildte.

I 1889 fik Skovrøy en Modstander, som han stadig kunde ligge i Fejde med, og som han kunde have Fornøjelse af at slaas med. Den rolige og fornemme J. W. Goos solgte nemlig »Tond. Zeit.« til J. H. N. *Thamssen* fra Wyk paa Før. Dermed indledtes en helt ny Kurs paa det gamle Blads Redaktion. *Thamssen* var smaat begavet; i de faa Sætninger og Stykker, han selv skrev, kan man finde slemme logiske og sproglige Fejl; men han havde den Ærgerrighed at blive en anden Strackerjan og følte sig som Tyskhedens Vogter i Vestslesvig. Danskerne var »Menedspartiet«, deres Gerninger røbede en »bundløs Frækhed«, deres Presse var en »Hetzpresse«. Mere ubehageligt var det, at han yndede *personlige Angreb*, særligt rettede mod Redaktør *Jessen*, Redaktør *Nicolai Svendsen* og Peter *Skovrøy*. Den sidstnævnte, »Eremiten i Søndergade«, maatte utallige Gange høre, at han havde begyndt sin Uddannelse paa et tysk Amtsretskontor og fortsat den som Journalist ved et tysk Blad, »Folkebladet« i Haderslev. Redaktør *Jessen* maatte flere Gange stævne *Thamssen* for Retten, og han naaede ogsaa at faa ham dømt gentagne Gange til mindre Bøder; de større blev eftergivne i Naade efter Ansøgning.

Omkring »Tond. Zeitung« samlede sig i Halvfemserne en mindre Gruppe af Tyskere, saa godt som alle fremmede, der ikke kunde forliges med den fredelige Atmosfære i Tønder og krævede en skarpere Kurs mod Danskerne. Blandt disse maa nævnes Seminarieoverlærer *Wendling*, der stammede fra Rhinlandet, Amtsdommer Dr. *Brockschmidt*, der i 1886 fra Oste i Hannover var kommet til Tønder og snart indtog en førende Plads i Krigerforeningsbevægelsen, samt fremfor alt Pastor *Jacobsen*, Skærbæk. Der var meget nært Samarbejde mellem Pastor *Jacobsen* og *Thamssen*, og *Thamssen* var Formand for Skærbæk Banks Bestyrelse, og »Tond. Zeitung« var Pastor *Jacobsens* Propagandaorgan, hvor hans mange og store Gerninger Gang paa Gang blev fremførte for Offentligheden. I 1898 førtes der en heftig Kamp for at fortrænge Amtsretsraad *Bachmann*, Haderslev (født i Tønder) som Landdagsmand for Tønderkredsen og faa ham erstattet af Pastor *Jacobsen*, der nu optraadte som Nationalliberal, endskønt han ved et Rigsdagsvalg et Par Maaneder i Forvejen havde været opstillet som antisemitisk Kandidat i Lippe. Forsøget strandede trods al Propaganda paa de vestslesvigske Valgmænds Besindighed. — Aaret efter vilde man skubbe Biskop *Kaftan* til Holsten og anbringe Pastor *Jacobsen* i Slesvigs Bispestol; ved denne Lejlighed skrev *Thamssen*: »Hvis *Kaftan* bliver siddende som Biskop, vilde vi have mistet al Tro paa, at der endnu kan gennemføres en konsekvent Nationalpolitik i Preussen«! *Kaftan* blev siddende! — Faa Aar efter slyngede Lykkens Hjul Pastor *Jacobsen* ned i Afgrunden; i 1903 krakede hele Herligheden i Skærbæk; *Thamssen*

og de andre Bestyrelsesmedlemmer for Banken kom for Landsretten i Flensborg, men blev dog frikendte.

De fleste *Borgere* i Tønder fulgte ikke den skarpe Kurs. Udadtil var Tønder en meget patriotisk By, der elskede at stille alle nationale Fester stort op, med Optog, Fakkeltog og Illumination; men egentlig Fjendtlighed mod det danske var ikke knyttet dertil; man vidste jo ogsaa godt, at en stor Del af Byens Opland var dansk. Som Modvægt mod Thamsens nationalliberale og danskfjendtlige »Tondernsche Zeitung« oprettedes i 1890 det frisindede og mere danskvenlige »*Tønderner Nachrichten*«, der dog aldrig kom ud af svære økonomiske Kriser. Som typisk for denne idylliske Tid kan nævnes, at Red. Skovrøy og Dr. Jersild en Tid lang var Medlemmer af »Singingverein«!

Et *Vendepunkt* for hele Nordslesvig og ogsaa for Tønder satte ind ved Aarhundredskiftet. Det Slægtled, der havde oplevet 1864 og hvis bærende nationale Grundlag havde været Genforeningshaabet og Genforeningstroen, sank i Graven. Et nyt Slægtled traadte til, født inden for den preussiske Stats Grænser, uden Udsigt til en Genforening og overvejende uden Tro paa en Genforening, men med en deso stærkere *etisk* betonet Danskhed. De unge voksede ikke som de gamle ind i det danske som i noget selvfølgeligt; de *valgte* det danske, og Køllpolitikken blev for dem en *Kaldelse* til et Arbejde i den danske Front mod Vold og Uret.

De nye Tanker kom til Udtryk i *Ungdomsforeningerne*. Ungdomsbewægelsen bredte sig paa Egnen, i Bylderup, Jejsing, Emmerlev, Møgeltønder o. s. v. Samtidig rykkede der et nyt Kuld Danskere ind i Tønder By, fremmed for den Selvopgivelsens Aand, som herskede der. 1901 oprettedes »*Tønder Landmandsbank*«, og det danske Element fik derved i Bankdirektør *Rossen* en myndig Topfigur. Unge danske Købmænd og Haandværkere slog sig ned i Byen, blandt disse Bagermester *Thorvald Petersen*, der mere end nogen anden kom til at præge den nationale Udvikling i de følgende Aartier. Med østslesvigsk Ilterhed og Vaagenhed, med utrættelig Arbejdsenergi og Uforfærdethed gik han i Gang med at opspore og samle de mange Danskere, der sad i Byens Kroge, og han havde et mærkeligt-naturligt Instinkt for at opsnuse dem. Naar Tønder By, der i 1901 af H. V. Clausen ikke regnedes med til Nordslesvig, i 1920 kom med til Danmark, saa har Thorvald Petersen sin store Part af Fortjenesten derfor. Ved Siden af ham maa dog nævnes en Række andre, frem for alt Bankdirektør *A. Andresen*.

Resultatet begyndte at vise sig ved *Valgene*:

Rigsdagsvalg 1903:	416 tyske	28 danske	=	6,3 %	danske Stemmer
1907:	653 „	41 „	=	6,0 „	„ „ „
1912:	800 „	80 „	=	9,1 „	„ „ „

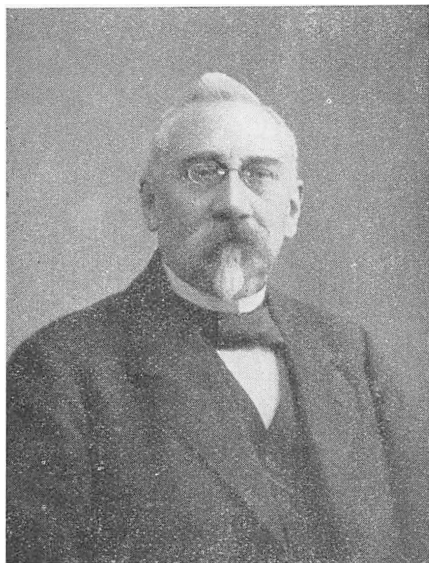


Bagbygningen, hvor »Læseforeningen« havde sit første Lokale.

Fra de 13 danske Stemmer i 1898 var Stemmetallet sprunget opad i en stejl Linie: 13 — 28 — 41 — 80, og det var i 1912 slet ikke saa langt fra Socialdemokraternes 113 Stemmer. Da Kvinderne jo ikke havde Valgret, betød det 80 danske *Familier* i Byen. Intet Under, at Landraad Rogge, der saa 8 Aars energisk Fortrykningsarbejde lønnet paa denne Maade, forarget kunde udbryde: »80 danske Stemmer! Hvor sidder alle disse Danskere? Jeg kender ingen! Men paa dansk Side vidste man, at denne Bevægelse kunde fortsættes, idet der endnu var Reserver nok, og i Glæden over Valgresultatet stiftede man Valgaftenen den 12. Januar 1912 »Tønder Læseforening«, den første danske Forening i Tønder efter 1864.

Lidt efter 1900 var ogsaa en *skarpere tysk Kurs* blevet indledet i Tønder. Landraad Bleicken var død 1883; hans Efterfølger Hofraad Hansen havde fortsat sin Forgængers forsonlige Linie helt til sin Pensionering den 1. Januar 1902. Landraad v. Rumohr var kun to Aar i Tønder; men saa kom i 1904 Landraad *Rogge*, Søn af den tyske Kejsers Hofpræst, en ung, meget dygtig og meget energisk Mand, en typisk





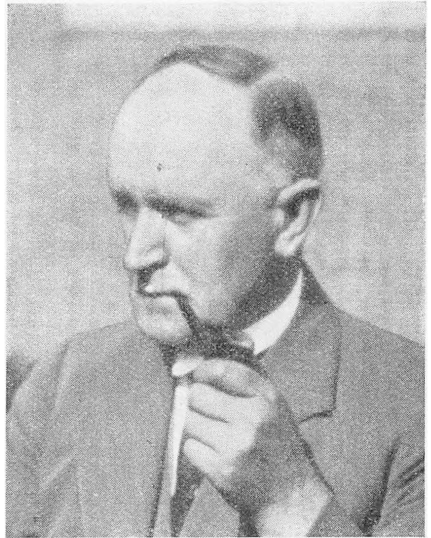
Bankdirektør R. P. Rossen.

Repræsentant for den skarpe Germaniseringskurs, der allerede i lang Tid var blevet ført af de andre nordslesvigske Landraader.

Nu skulde ogsaa det tyske *Borgerskab* i Tønder vækkes af sin fredelige nationale Søvn! Tænk, man havde langt efter 1900 endnu ingen Afdeling af »*Deutscher Verein für das nördliche Schleswig*«! Den var den 12. Nov. 1889 blevet stiftet i Løgumkloster af Amtsdommer Schwarz, havde faaet Afdelinger ud over hele Nordslesvig, havde faaet betydelig Indflydelse i Regeringskredse og var nu under Amtsdommer (senere Landsretsraad) Dr. Hahns Ledelse naaet op paa et højt Arbejdstempo. I 1892 havde Pastor Jacobsen, Skærbæk forgæves prøvet at danne en Afdeling for Tønder. I 1908 følte man sig igen for i Tønder, bl. a. hos Seminarieførstander Dr. Runkel; men man fandt ingen Kærlighed. Men nu *skulde* Tønder erobres, med eller imod Borgernes Ønske. Der averteredes et Møde til Januar 1909, og Reklamen for Mødet begyndte.

Saa slog en Bombe ned! Den 22. December 1908 vedtog *Tønder Magistrat og Byraadskollegium* enstemmigt at advare Borgerne mod at tiltræde »*Deutscher Verein*«, »fordi en saadan Afdeling vilde være egnet til i Tønder at optænde en absolut ufrugtbar Kamp mellem tysksindede og dansksindede Indbyggere og saaledes vilde forstyrre det gode Forhold, som hidtil har hersket mellem de i politisk Henseende forskelligt tænkende Borgere i Byen Tønder!« Ansvarlig udadtil for denne opsigtsvækkende Beslutning var Borgmester Rathje; men det var en god nationalliberal Mand, Advokat Ritter, der havde været Ophavsmanden, og bag ham stod den frisindede Rigsdagsmand Dr. Leonhard, Kiel.

Nu havde Dr. Hahn sin Reklame! De altsyske Blade fra Kongeaa til



Bankdirektør A. Andresen.

Alperne rasede, og Thamssen — der »paa Grund af Sygdom« ikke havde deltaget i Mødet og som Protest nedlagde sit Mandat som Byraadsmedlem — aftrykte med stor Glæde alle de Udbrud for Harme og Haan, der lød over hele Tyskland; de frisindede Blade støttede Tønder Byraad, selv om det af gode Grunde lød lidt forsagt. Men den tyske Forening opbød alle sine Reserver fra vid Omkreds til »Stormen paa Tønder«.

»*Der Sturm auf Tondern*« fandt Sted den 16. Januar 1909. Ekstratog fra alle Retninger førte Hundreder af Mennesker til Byen, og »Tonhallet« Sal var ved at revne af Mennesker og Spænding; henved 1000 Mennesker var samlede, og de store tyske og danske Blade havde sendt Repræsentanter. Amdsdommer *Mangels* ledede Mødet, og Landsretsraad Dr. *Hahn* holdt som Foreningens Formand Hovedtalen, hvori han særlig polemiserede mod Tønder Byraad og mod Landdagsmand, Landsretsraad Dr. *Jürgensen*, Husum, en besindig Hjemmetysker fra Aabenraa. Landraad *Rogge* raabte i sin korte Tale: »Det hedder »Stehe fest « og ikke »Trete leise!« Domæneforpagter *Fürsen*, Ellehus, vendte sig mod Danskernes Historieforfalskninger; Rektor *Petersen*, Løgumkloster, Redaktør *Schütze*, Haderslev, Journalist *Werner Frölich*, Flensborg, Stationsforstander *Erbarth*, Hviding, og mange andre udefra holdt Taler, men bortset fra Redaktør Thamssen hørte man ikke noget til Borgere fra Tønder By.

Hvor var Byens *Borgere*? Den nystartede Forening med 260 Medlemmer fik følgende *Bestyrelse*: Digegreve *Sønnichsen*, Redaktør Thamssen, Katastertegner *Weiss*, Overbaneassistent *Fick*, Rentier *Lorenz Holm Andersen*, Lærer *Tönsfeld*, Vejinspektør *Timpe*, Stations-

forstander Lempelius, Kasterkontrollør Schatz, Seminarielærer Grøndahl, Lærer Nannsen, Overtelegrafsekretær Marwede, Banegaardsrestauratør Iwan. Med Undtagelse af den skikkelige Digter Lorenz Holm Andersen var det lutter fremmede Døgnfluer, ikke een Købmand, ikke een Haandværker fra Byen. Tydeligere kunde Tønder Bys Borgherskab ikke afvise Dr. Hahns Forening! — Nøjagtigt et Aar efter oprettede Pastor Schmidt, Vodder, saa en Afdeling af sin »*Fredsforening*«, der som bekendt indtog en Kampstilling til den tyske Forening; men Pastor Schmidts Forening fik kun en ringe Tilslutning.

Der var altsaa omkring 1910 Opræk til et virkeligt nationalt Opgør i den tidligere saa fredelige By Tønder. Men saa kom den første *Verdenskrig*, efterfulgt af den bevægede *Afstemningstid*. Lykken havde i Forvejen svigtet Thamssen. Han havde oparbejdet sit Trykkeri til et stort Foretagende, som konkurrerede med de største tyske Trykkerier; men han konkurrerede sig ihjel og maatte afstaa det hele til sin Søn, hvorefter han flyttede fra Byen. Thamssen jun. solgte i 1919 »*Tond. Zeitung*« til Cornelius Petersen, Vesteranflod, og dette Blad agiterede nu for Danmark.

Det viste sig at være rigtigt, at Danskheden endnu havde store Reserver i Tønder. Man ventede en betydelig dansk Stemmepercent; men den sidste Dag før Afstemningen bragte et stort Tilbageslag, da alle stemmeberettigede sydfra oversvømmede Byen. Dagen efter, den 10. Februar 1920, blev der af de bosiddende Tøndringer (uden tilrejsende) afgivet 1437 tyske og 566 danske Stemmer; det var en dansk Stemmepercent paa 28,3.

Saaledes endte den preussiske Tid med et fra et tysk Standpunkt set meget utilfredsstillende Resultat. Den begyndte i 1867 med 16,8 % danske Stemmer, den sluttede i 1920 med 28,3 % danske Stemmer.

## VII. UDVIKLINGEN EFTER 1920.

Den nationale Udvikling efter 1920 skal ikke behandles her. Lad andre skrive om vor Tid, naar den er blevet Historie!

Til Belysningen af Udviklingen skal her blot nævnes Resultaterne af *Byraadsvalgene*:

Byraadsvalg	1922:	8 tyske	5 dansk-borgerl.	2 socialdem.	Mandater
	1925:	7 „	6 „	2 „	„
	1929:	8 „	5 „	2 „	„
	1933:	7 „	5 „	3 „	„
	1937:	6 „	6 „	3 „	„



*Borgmester* var fra 1920-25 Oluf P. Olufsen, valgt af den tyske Byraadsgruppe, fra 1925-37 Johannes Thomsen, valgt af den tyske og socialdemokratiske Byraadsgruppe. I 1937 fik Tønder den første danske Borgmester, Landsretssagfører Holger Jepsen, valgt af den dansk-borgerlige og socialdemokratiske Byraadsgruppe.

Den danske Folkeskole i Tønder begyndte i 1920 med 130 Elever, men har siden 1932 ligget omkring ved 400 Elever; den tyske Folkeskole begyndte med op imod 400 Elever, men var i 1937 sunket ned til omkring 250.

Paa alle Omraader viser det sig, at det tyske Element i Tønder i Dag er et klart *Mindretal*.

## VIII. NATIONAL FORDRAGELIGHED I TØNDER.

Den nationale Kamp i Tønder har hele Tiden været kendetegnet ved en større *Fordragelighed* end i de andre nordslesvigske Købstæder; vestjydsk Sindighed har vist sig i større Besindighed og Tolerance hos begge Parter.

Bykollegierne i Tønder var allerede i 1848 mere tøvende og besindige og forsigtige end deres Kollegaer i Aabenraa. Mellem de to slesvigske Kirke sad de virksomste »*Klosterbrødre*«, der krævede større Selvbestemmelsesret for Tyskerne, i Tønder: Præsten Mathias Dahl og Lærer Appel. — Spektaklerne i Fastelavnsdagene 1864 var delvis fremkaldte af Fanatikere udefra, og Lærer Hagerup roser i sine Breve tyske Medborgeres Hjælpsomhed over for de danske Soldater og danske Tjenestemænd.

Efter 1864 fortsattes den tolerante Indstilling. Man valgte to danske Borgere ind i det første Byraad efter den nye Valgordning, og saa vidt jeg kan konstatere, har der hele Tiden siddet mindst én dansk Mand i Byraadet. Der var naturligvis ikke valgte som Danskere eller fordi de var danske, thi et Mindretal kunde ikke blive repræsenteret efter Valgloven; men naar en Mand nød sine Medborgeres Tillid, valgte man ham, selv om han privat havde danske Sympatier.

Da Haderslev Byraad i 1870 opfordrede til at støtte en Henvendelse til Regeringen om Ophævelse af § 5, kunde der ikke opnaas Tilslutning dertil i Tønder Byraad. — I 1896 vilde Krigerforeningerne rejse et Mindesmærke for »Kejser Wilhelm den Store og de faldne fra Krigen i 1870-71« paa Tønder Torv; men Byraadet vilde ikke stille Torvet til Raadighed. Til Trods for et voldsomt Pres fra Offentlighedens og Myndighedernes Side holdt Byraadet stædigt fast ved sin Nægtelse, og Mindesmærket maatte anbringes paa Kirkepladsen. Dette er typisk: der

kunde rejses et Kejsermindesmærke paa Haderslev Torv, men ikke paa Tønder Torv. — Hvorledes Byraadet ind under Jul 1908 advarede mod den nationale Splid, der kunde opstaa ved Oprettelsen af en Afdeling af den tyske Forening i Tønder, er allerede omtalt. — Da man i 1919 fra tysk Side lagde Tryk paa Tønder Byraad for at faa fremkaldt en Protest mod Tønder Bys Afstaaelse til Danmark, kunde en saadan Protest ikke gennemføres.

Handelskamret i Flensborg vilde i 1919 offentligt protestere mod Nordslesvigs Afstaaelse til Danmark; men de 2 Repræsentanter fra Tønder (S. C. Lorenzen og Caspar Thomsen) rejste Indsigelser. De blev støttede af Tønder Handelsforening, som vedtog følgende Resolution: »Tønder Købstads Repræsentanter i Handelskamret vilde misbruge den Tillid, der er vist dem, hvis de som Kammermedlemmer vilde agitere for eller imod Nordslesvigs Afstaaelse. De er sendt til Kamret for at repræsentere Købmændenes økonomiske Interesser og ikke for at optræde politisk«.

Efter 1920 har denne gensidige Tolerance fortsat sig, selv om der efter 1933 og navnlig efter den 9. April 1940 er indtraadt en væsentlig Skærpelse af de nationale Modsætninger. I Byraadet er der stadig et godt Samarbejde mellem de enkelte Grupper, og fra dansk Side holdes der under Borgmester Johan Paulsens Ledelse strengt paa, at det tyske Mindretal faar samme Ret som det danske Flertal. Danske og tyske Borgere kan endnu mødes til forskellige Formaal, og Nationalitetskampens grimmeste Vaaben, økonomisk Boykot, er saa godt som ukendt i Tønder.

Det er altsaa ikke en antikveret Kuriositet, men det er et synligt Tegn paa national Fordragelighed, naar den fremmede med Undren ser danske og tyske Gadeskilte paa alle Tønders Gadehjørner.

**J. Kusted Abildtrup & Co**

**Tricotagefabrik - Herning**



Jydsk  
Trikotagefabrik A/S  
IKAST

IKAST SKAANERFABRIK

*P. Chr. Mikkelsen*

IKAST

NIELS LARSEN'S

TRIKOTAGEFABRIK

Hammerum

M. Dollerup Jensen & Co

Trikotagefabrik

Ikast

Telf. 225

**THOMAS JENSEN**

TRIKOTAGEFABRIK

IKAST . TELF. 136

G. VAADDE NIELSEN

VÆVERI & STRIKKERI

TELF. 109

IKAST

A/s Graasten Kornimport

Mel-, Korn- og Foderstofforretning

**Søren Engsig Boghandel**

Telf. Nr. 9 - 19

SVEND ENSIG

Postgiro 7778

FREDERIKSHAVN

AKTIESELSKABET

**HAGEN & SIEVERTSEN**

ODENSE

GRUNDLAGT 1851

**Pallesen & Maibom**

Telf. 222

Herning



*Herning.*

**JESPER NIELSEN**

TRIKOTAGEFABRIK

HERNING

Jens Krøjgaard

HERNING

**A. Jepsen**

Trikotagefabrik

Vestergade 43 — — Telf. 221

HERNING

Hjørring Papirlager

Telef 522



SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Til alle Festligheder

# PREMIER IS

**Esbjerg**

AKTIESELSKABET

## SKARREHAGE MOLERVÆRK

Nykøbing Mors

### Midtjyllands Ægekspor

*v/ A. Torrvig-Jensen*

**Brande**

Brunkul købes og sælges.

Telefon 84 og 185

*Støt de  
sønderjydske Indsamlinger*

# GRAM

**KØLEANLÆG**

Brødrene Gram A/S

Vojens

### **Bornholms Maskinfabrik, Rønne**

Jernstøberi, Maskinfabrik, Bygningsstøbegods

### *Nordisk Trikotagefabrik*

Haderslev

### Vestergaard Poulsen

TRIKOTAGEFABRIK

Telf. 117

IKAST

### **DIPLOM-IS.**

Haderslev Telef. 1160

Vejen Telef. 3

### Kirkegaard & Co A/S

Trikotagefabrik

HERNING

# „CIMBRIA“

Tømmerhandel A/S

**Aabenraa**

Trælast - Bygningsartikler  
Støbegods

Tlf. 2006 - 2007 - 2008



**Gummistøvler**

### Smith & Co. A/S

Cykler og Cykledele  
en gros  
ODENSE

### Carl J. Ulrich & Søn

Aktieselskab

Haslev - Telefon 600

### Chr. Eriksen

Fiskeexport

Bornholmske Spegesild  
RØNNE

### Poul Pedersen

Landsretssagfører  
Vejle

Aktieselskabet

### Skive Markfrøkonto

Frøavl - Frøhandel

Skive.

Telf. 94 2. Lin

### Marie Christensen

Hjemmebageri & Conditori  
med Thesalon

Bispetovr - Aarhus  
Telefon 1939 - 322



SLEGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

# Sønderjydsk Teglundstri

Nordre Fasanvej 217 - København N.  
Telf. C. 4520 - Tage 1700 - Tage 1717

Facadesten, flammede Sten, Tagsten, Drænrør  
Alle Bygningsartikler

De Forenede Teglværker ved Aarhus. Aktieselskab

Tlf 644. Kontor: Parkallé 15, Aarhus. Tlf. 6444.

Facadesten, Tagsten, Radialsten, glass. Tagsten og Mursten

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

HORSENS

Telefoner: 207 - 807 - 808

Restaurant

Bryggergaarden - Odense

Byens bedste Spisested

Skal man til og fra

*Sønderjylland*

benytter man

*Sydfynske Jernbaner*

# Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK & EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup { 13  
18

Aktieselskabet

*Dampmøllen Victoria*

Odense

# Eriksen & Christensen

Aktieselskab

Korn og Foderstoffer

Esbjerg

# Vilh. Jensen

Murermester . Cementstøber

Tagsten . Mursten . Rør

Brande . Telf. 153

# A/S ALFRED BENZON

Halmtorvet 29. Central 194.

KØBENHAVN V.

Forlang **Gulvtæpper**

fra

Sønderjydsk Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY

Højer

# Graasten Teglværk

GRAASTEN

# D. I. S.

# Frøcontoret

(for undersøgt Markfrø)

(Grundlagt 1887)

KOLDING

Leveringer under Statsfrøkon-  
trollens selvvirkende Kontrol  
Antager Frøavlere

# Rio Radiatorer

Ribe Centralvarme-  
Kømfurer

Ribe Centralvarme-Kamin

Ribe Kakkelovne

Ribe Kaminer

# A/S Ribe Jernstøberi

Ribe Telf. 261 (2 Linjer)  
Grundlagt 1848

# J. Lauritz Olsen & Søn

Hillerød Maskinforretning  
Landbrugsmaskiner, Redskaber  
og alle Reservedele dertil.  
Hillerød — Telf. 295

# P. Conradsen

Teknisk Maskinforretning

Telefon 900

Frederikshavn

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Aktieselskabet

**Motorfabriken „Frederikshavn“**

**BRUUN & SØRENSEN A/S**

Kgl. Hofleverandør  
grundlagt 1893

**INGENIØRFORRETNING**

Varme - Sanitet - Gas - Vand - Elektricitet  
KØBENHAVN  
Niels Ebbesensvej 20  
Tlf. C. 5036

AARHUS

Kannikegade 18

Tlf. Nr. 4362 - 4363 - 4364

**Støt dansk Industri**

**M. Jørgensen, Frøavl & Frøhandel**

Grejsdalen A/S. Vejle.

KURANSTALTE  
**Gl. Skovridergaard**  
V. STARCKE  
OVERLÆGE  
AABEN HELE AARET  
SILKEBORG<sup>N.</sup> FORLANG  
PROSPEKT  
TLF { 514  
515

**Oscar Christensen**

*Kolonial en gros*

Kolding — Varde — Haderslev — Aabenraa

**N. MIKKELSEN SØRENSEN**

Murermester og Entreprenør

Ndr. Fasanv. 217 Tlf. C. 4520, Taga 1700 og 1717  
KØBENHAVN



*Adda*

Korsetterne virker slankende,  
sitter eminent og er beha-  
gelige i Brug.



A/S **P. SCHOU & CO**

TRÆLASTHANDEL

Kolding (Grundl. 184)



**A. Schjøtt**

*Rør & Sanitet*

Vejle

**N. P. Hansen & Co.**

Spedition — Kontrol  
og Pakhusforretning  
Odense

Aktieselskabet

**Helsingørs Væveri**

Helsingør

**Textilfabriken**

*ved Joh. Pedersen*

Helsingør.

